

6 Івашчанка, А. “Паэзія: уводзіны ў невымоўнае” (гутарка Анатоля Івашчанкі з Алесем Разанавым) / А. Івашчанка // Паэтыка Алеся Разанава: між медытацый і рацыяй : манаграфія / А. Івашчанка. – Мінск : БНТУ, 2008. – С. 125–131.

7 Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. Т. 8. Артыкулы, нататкі, выступленні. Калектыўныя творы / Янка Купала. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2002. – 462 с.

8 Хадановіч, А. Дэжа вю: перавыбранае [Вершы] / А. Хадановіч. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2013. – 196 с. – (Серыя “Я кнігу маю”).

УДК 821.161.3-31Л.Дайнека.07:115

А. В. КАНАВАЛЕНКА
(г. Гомель, ГДУ ім. Ф. Скарыны)

ПРАСТОРАВА-ЧАСАВАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ РАМАНА Л. ДАЙНЕКІ «ПРА ЛІСОЎЧЫКА, ЗЛОГА ХЛОПЧЫКА»

На прыкладзе рамана Л. Дайнекі “Пра лісоўчыка, злога хлопчыка” ў артыкуле разглядаюцца асаблівасці арганізацыі хранатопу буйнога мастацкага тэксту. У ліку прасторава-часавых характарыстык твора можна адзначыць выкарыстанне пісьменнікам матываў памяці і бяспамяцтва, а таксама ўвядзенне ў структуру рамана дзвюх часапрастор, здольных уплываць адна на адну і спараджаць феномен двайніцтва герояў, што становіцца адным з тэкстутваральных фактараў. Актуальнасць абранай тэматыкі бачыцца ў тым, што на сённяшні дзень прасторава-часавыя характарыстыкі прозы Л. Дайнекі зусім не траплялі пад увагу даследчыкаў.

Пры аналізе пэўнага твора разуменню часу і акаляючай чалавека рэчаіснасці – прасторы – нездарма адводзіцца значнае месца. Па-першае, дзякуючы згаданым фармальна-змястоўным катэгорыям літаратуры даследчыкі маюць магчымасць асэнсаваць творчую манеру аўтара, выявіць яго ўласную пазіцыю, эстэтычныя ідэалы, а таксама погляды на некаторыя жыццёвыя працэсы. Па-другое, сукупнасць часавых і прасторавых паказчыкаў, інакш кажучы, – хранатоп, найбольш поўна забяспечвае структурнае адзінства арганізацыі свету, у якім жывуць і дзейнічаюць персанажы. І, нарэшце, па-трэцяе, менавіта гэтыя катэгорыі дапамагаюць навукоўцам вызначыць кампазіцыю, вобразна-сэнсавую характарыстыку, а таксама заканамернасці ўтварэння сюжэта мастацкага твора. Цесна звязана часапрастора і з жанравай структурай тэксту. “Можна прама сказаць, што жанр і жанравыя разнавіднасці вызначаюцца менавіта хранатопам, прычым у літаратуры вядучым пачаткам у хранатопе з’яўляецца час” [1, с. 235], – адзначае М. Бахцін. Дадаткова заўважым, што кожны мастацкі тэкст мае свае спецыфічныя часавыя паказчыкі, прычым яны дастаткова лёгка трансфармуюцца, падпарадкоўваюцца ходу думак самога пісьменніка і залежаць ад колькасці ды характару падзей, уведзеных у твор. Гэта значыць, чым меней дзеяння – тым больш запавольваецца яго працягласць.

У рамане Л. Дайнекі “Пра лісоўчыка, злога хлопчыка” ўмоўна можна вылучыць дзве асноўныя часапрасторы. Першая з іх – постсавецкая, “калі сусветны фінансавы крызіс, нібы жахлівае нечаканае цунамі, ударыў па ўсіх кантынентах. Лопаліся, як мыльныя бурбалкі, яшчэ ўчора магутныя вялікамоцныя фінансавыя імперыі. <...> Спыняліся заводы. Заміралі на будаўнічых пляцоўках вежавыя краны. <...> Самалёты не ўзнімаліся ў неба, бо не было паліва. <...> Рэспубліка Беларусь ліхаманкава шукала інвестараў і крэдытаў” [2]. Вакол панавалі бруд, шэрасць і забыццё. Сам пісьменнік, апісваючы такую рэчаіснасць, нярэдка прама апелюе да шэрага колеру: “адзін з гэтай шэрай шматлікай чарады” [2]; “шэрае ад аўтамабільных выхлапаў і заводскіх дымоў гарадское неба” [2]; “увайшлі ў шэры змрок” [2]; “шэрыя будзённыя словы” [2]; “ты жывеш сумна і шэра” [2] і інш. Эфект крызісу, духоўнай вычарпанасці людзей узмацняецца іх падкрэсленай неэмацыянальнасцю. Жыццё большасці ператварылася ў пасіўнае існаванне, а непадуладным крызісу і дэвальвацыі яно аказалася

толькі для гаваркіх прыхільнікаў шкодных звычак. “Кожны стараўся як мага хутчэй уліць у асмаглы ад учарашняга перапою рот гаючую кроплю алкаголю” [2], і гэта было адзіным збавеннем і суцішэннем для чалавека.

Л. Дайнека малое свет, у якім не знайшлося месца для айчыннай гісторыі і мовы. Людзі падзяліліся на дзве антаганічныя групы: беларусаў і суралебаў. Наватвор Л. Дайнекі даволі празрысты, ён лёгка дэшыфруецца, калі прачытаць літары слова беларус у адваротным парадку. Пры гэтым першыя ахоўваюць усё тое, што належыць краіне па праву; суралебы не прымаюць нічога нацыянальнага. Беларусы шукаюць і знаходзяць духоўны спакой і натхненне ў жыцці продкаў, пераможных бітвах, адважных ваярах – не саромеюцца быць часткай маленькага па колькасці народа. Суралебам жа не цікава беларуская культура, традыцыі. Яны жадаюць “жыць у Імперыі, учора – савецкай, сёння – славянскай. Яны думаюць, яны перакананы, што там, у Імперыі, будзе смачнае халоднае піва і танная каўбаса, шмат каўбасы” [2].

Менавіта ў такім свеце існуюць і дзейнічаюць галоўныя героі першай умоўнай часапрастроры – Вітаўт Гарткевіч, Іван Мастоўскі, Эльвіра Скаблінская, Антон Даніловіч-Гоцкі, Лявон Кукарэка і Аляксандр Лісоўскі. Кожны з іх мае сваю гісторыю. Так, да прыкладу, у жыццё Вітаўта Гарткевіча раптоўна ўварваўся фінансава-эканамічны крызіс ды ўсё ў ім перакрэсліў. Трыццацівасьмігадовы мужчына раней быў упэўненым у сабе, поўным сілаў маладым чалавекам са стабільным высокім заробкам. Разам са сваёй сям’ёй – жонкай Вялетай і дзесяцігадовай дачкой Валькірыяй – жыў у чатырохпакаёвай кватэры амаль што ў самым цэнтры Мінска. Некалькі разоў лётаў з імі на Кіпр ды на Канары, мроіў пра ўтульны чырвонацагляны катэдрык на Вячы і белых лебедзяў, якія плавалі б ў блакітнай азярыне непадалёк. Але мары так і засталіся марамі.

Мінулае для герояў, апынуўшыхся ў постсавецкай прасторы, існуе ва ўспамінах. Феномен памяці выяўляецца найперш праз думкі, звязаныя з дзяцінствам і маладосцю, перыядамі, калі дзеючыя асобы адчуваюць спакой: “Не памірай, сястра, – глытаючы слёзы, гладзячы Марце рукі і шчокі, у думках прасіў умольваў Мастоўскі, – Не памірай, маё залатое незабыўнае маленства” [2]. Або: “Чаму Даніловіч-Гоцкі <...> успомніў пра Аксеню і Хадору? <...> Пэўна, шукала душа нейкага супакаення, нейкага трывалага берагу паміж крыві і пакуты. А толькі ўспаміны аб назаўжды страчаным, але й назаўжды дарагім і незабыўным даюць чалавеку такую трываласць” [2]. Акрамя таго, героі згадваюць былы лад грамадства (“А смерць далёка не заўсёды прыгожая. <...> У нашай магутнай на ўвесь свет дзяржавы, у нашага гранітнага Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік таксама каўбы лопнулі” [2]); разважаюць наконт лёсу краіны – гістарычнай даўніны, цяперашняга, будучага (“Яго білі за тое, што ён, Антон Даніловіч-Гоцкі, паглыбіўся ў беларушчыну на недазволенаю глыбіню, пачаў апяваць Вялікае Княства Літоўскае, пачаў ствараць у жывых характарах, жывых карцінах таямнічую легендарную Літву-Ліцвінію, што ён прывёў сваіх літаратурных герояў і герайн у святое нязгаснае поле славутай Аршанскай бітвы 1514 года. <...> Славутую перамогу нашага народа не жадаюць бачыць ва ўпор” [2]) і інш. Пры гэтым заўважым, што зварот да феномена памяці выконвае ў раманава важную сюжэткампанізуючую функцыю. У выніку яго актуалізацыі змяняецца свядомасць героя, што ў далейшым паўплывае на развіццё той ці іншай падзеі; ствараецца своеасаблівае сюжэткавая дынаміка. Так, неаднаразова параўноўваючы мінулае і цяперашняе, дзеючыя асобы прыходзяць да высновы, што адзінае правільнае рашэнне – кардынальна і рашуча памяняць жыццё: “Праз сквер ярка ззялі агні піўбару. Там тоўпіўся вясёлы гаманкі люд. Але Івана зусім не вабіла, не цягнула туды. Ён нават дзівіўся сам сабе – як мог, яшчэ з паўмесяца таму, бегчы <...> на першы ж свіст сваіх п’яненскіх сяброў. <...> Сёння ж ён глядзіць на сябе, ранейшага, як бы збоку. І гэтак жа сама глядзіць на сваіх былых аднашклянчнікаў. Цэлае пакаленне такіх, як яны, уяўляе, што жыве, <...> а, па сутнасці, спіць на самым краю бяздоннай цясніны. Яно знікне і не дасць аніякіх урокаў пераемнікам” [2].

Другая ўмоўная часапрастора – поўная супрацьлегласць заняпаду першай. Перад вачыма чытачоў тут паўстае той перыяд гісторыі, калі землі цяперашняй Беларусі ўваходзілі ў склад магутнай дзяржавы – Вялікага княства Літоўскага. Галоўнай умовай для адпраўлення персанажаў у своеасаблівы “свет-наадварот” становіцца такая з’ява прыроды, як маланка, што займае ў кампазіцыі твора адметнае месца. Кожны раз, калі сюжэт прадугледжвае далейшую змену часу ды месца дзеяння, героі трапляюць у непагадзь. Дрэннае надвор’е застае іх заўсёды раптоўна, пасля чаго падзеі развіваюцца зусім у іншым накірунку. Так, ужо знаёмыя нам Вітаўт Гарткевіч, Іван Мастоўскі, Эльвіра Скаблінская і астатнія аднойчы вырашылі змяніць сваё жыццё карэнным чынам – вырвацца з прэснага павуціння паўсядзённасці. Дзеля гэтага яны ўладкоўваюцца ў фірму “Дуга Струвэ”, кіраўніком якой з’яўляецца Аляксандр Лісоўскі. Але там іх чакаюць неспадзяванкі. На прадпрыемства наваліліся спачатку прыродныя катаклізмы, а пасля – сацыяльныя. Пачаліся набегі на палеткі кампаніі і пошукі зацікаўленымі людзьмі Залатой Бабы – свяшчэннага стода вугора-фінскіх народаў. Каб завалодаць святыняй, усе мясцовыя бамжы ды алкаголікі гуртаваліся з мэтай штурму будынку прадпрыемства. Супрацоўнікі фірмы неаднаразова звярталіся да праваахоўных органаў, аднак падтрымкі ад іх не атрымалі.

Нападу на “Дуга Струвэ” доўга чакаць не прыйшлося. Трашчалі дошкі, калаціліся дзверы; з вуснаў бандытаў ляцелі пагрозы, патрабаванні ды лайка. Ратавацца было неабходна, таму “як сталёвы клін у дрэва, лісоўчыкі злёту ўбіліся ў натоўп, пранізвалі яго навывілет, раскідалі кулакамі і плячмі, пабеглі па лесвіцы ўніз на вуліцу. Там бушавала навальніца. <...> І раптам нібы праламалася, <...> рухнула на <...> зямлю неба. Бязмежная <...> маланка затапіла ўсё наўкол, верх і ніз <...>. Затым гэта ярасная супермаланка імгненна расчлانیлася на мноства вогненых ручайкоў, нітак, вярвачак, як бы спляла ў нябёсах велізарную жаклівую сетку і бязлігасна шпурнула, кінула яе на зямлю, на людзей, што беглі пад дажджом і пад громам” [2]. Гэты амаль апакаліптычны пейзаж суправаджае вобраз каня, спуджанага нечаканым яркім выбліскам, ды вершніка славутага ВКЛ.

Параўноваючы розныя часавыя каардынаты мастацкага свету твора, няцяжка заўважыць, што другая прастора, у адрозненне ад першай, надзяляецца пазітыўнымі сэнсамі. У ёй ёсць месца для маляўнічых і велічных мастацкіх апісанняў акаляючай рэчаіснасці: “Неўзабаве перад імі ва ўсёй сваёй моцы і велічы паўстаў новы каменны Нясвіжскі замак, размашыста адбудаваны князем Мікалаем Крыштофам Радзівілам замест ранейшага драўлянага. <...> Увесь жа замак уяўляў сабою высокі востраў, што пагрозліва ўздыбіўся на раўнаполлі. З усіх бакоў ён быў акружаны азёрамі і каналамі. <...> Трапіць у яго можна было толькі па драўляным мосце, які імгненна разбіраўся падчас варожай пагрозы. Сёння ж такой пагрозы не было, наваколле дыхала цішынёй і спакоем <...>” [2]. Або: “З душэўным трапятаннем, з гордасцю <...> пазіраў Гарткевіч на абведзеныя непрыступнымі валамі і бастыёнамі магутны замак, касцёл, калегіум езуітаў, прыгожыя будынкi, вуліцы і плошчы, на новенькую Слуцкую браму, куды кіраваўся. Здавалася, на зялёны бераг Ушы апусціўся з сонечных нябёсаў Божы Град, такі, якім яго малююць яркімі сакавітымі фарбамі на сваіх палотнах хрысціянскія жывапісцы” [2]. Акрамя таго, з вуснаў герояў мінулага гучыць пачуццё гонару і павагі да нацыянальнай культуры, гісторыі, мовы: “Каб увесь хрысціянскі свет уведаў пра нашу бласлаўлёную радзіму, патрэбна надрукаваць куды большую мапу. І не на адным аркушы, а на некалькіх. І каб там было падрабязнае апісанне нашага краю – гарады, гандаль, святыя храмы, навуковыя ўстановы, звычаі народу, рэкі, пушчы. Адным словам – той, хто возьме мапу ў рукі, павінен як бы ад мяжы да мяжы праехаць і прайсці па Вялікім Княстве Літоўскім. <...> А яшчэ б мне хацелася, пане Тамаш, каб тлумачэнні на мапе былі выдрукаваны не толькі латынню, але й нашай прыроднай моваю” [2]. Насельнікі гэтай прасторы не безаблічная шэрая маса, дзе кожны жыве паасобку, а адзінае цэлае, гатовае ў любы момант устаць плячом да пляча, каб абараніць краіну.

Прыкметна тое, што галоўныя героі “свету-наадварот” супадаюць з дзеючымі асобамі першай часапрасторы. Матыў двойніцтва ў рамане мае сюжэтаўтваральную функцыю. Дзеючыя асобы абедзвюх часапрастораў падсвядома “адчувалі невыпадковасць, наканаванасць сваёй сустрэчы. Іхнія лёсы, іхнія жыццёвыя дарогі павінны былі зліцца ў адно цэлае” [2]. Аднак у залежнасці ад таго, у якім часе адбываецца падзея – сучаснасці ці даўніне, біяграфіі герояў-двойнікоў раз-пораз нязначна змяняюцца. Да прыкладу, нагадаем, што Вітаўт Гарткевіч як жыхар Беларусі ў постсавецкі перыяд жыве ў адной кватэры са сваёй жонкай ды дачкой. Яго сям’ю складана назваць дружнай, паколькі ўвесь час маладыя людзі сварачацца. А канец такой гісторыі вядомы – стаміўшыся ад пастаяннага шуму, яны разыходзяцца. А вось што датычыцца аднайменнага персанажа перыяду Вялікага княства Літоўскага, то тут жонка Вітаўта Гарткевіча памірае сваёй смерцю, таму малады чалавек прыводзіць у хату новую гаспадыню – таксама Эльвіру.

Акрамя таго, тое, што адбываецца ў адным хранатопе, аўтаматычна адбываецца на другім. Так, пад уздзеяннем падзей “станоўчай” часапрасторы галоўныя героі “шэрага” свету імчацца па шашы ўбок Янава-Палескага, які ператвараецца ў чысты, утульны, светлы гарадок з надзіва ўсмешлівымі і прыветлівымі людзьмі.

Такім чынам, у рамане “Пра лісоўчыка, злога хлопчыка” Л. Дайнека стварае нетыповы хранатоп, які мае шэраг асаблівасцяў. Гэта і ўвядзенне ў твор дзвюх адметных прастораў; і падабенства-двойніцтва вобразаў галоўных дзеючых асоб розных часавых каардытанаў; і ўзаемаабумоўленае развіццё дзеяння, калі ўчынкі ды падзеі таго ці іншага хранатопу, уплываюць на “свет-наадварот”. Акрамя таго, у творы шмат прыкладаў самаахвярнасці і самаадданасці, вартых таго, каб праз некалькі дзясяткаў гадоў іх памяталі будучыя пакаленні і ўваскрасала гісторыя.

Спіс літаратуры

1 Бахтин, М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – Москва : Художественная литература, 1975. – С. 234–407.

2 Дайнека, Л. Пра лісоўчыка, злога хлопчыка [Электронны рэсурс] / Л. Дайнека. – Рэжым доступу : <http://www.daineka.by/be/tvory/proza/lisouchyk>. – Дата доступу : 02.10.2016.

УДК 811.161.3’373.21:821.161

М. У. КАНЦАВАЯ

(г. Мазыр, МДПУ імя І. П. Шамякіна)

ЗАГАЛОЎКІ Ў МАСТАЦКІХ ТВОРАХ БЕЛАРУСКІХ ПІСЬМЕННІКАЎ ПРА ПАЛЕССЕ

У артыкуле разглядаюцца мастацкія асаблівасці функцыянавання онімаў-загалоўкаў у мастацкіх творах пра Палессе беларускіх аўтараў. Мэта нашага артыкула – паказаць, якія рэальныя айконімы Усходняга Палесся засведчаны ў творчасці пісьменнікаў, якія нарадзіліся ў гэтым рэгіёне, які мастацка-эстэтычны патэнцыял такіх пазнонімаў.

Знаёмства з мастацкім творам пачынаецца з загалоўка, які дапамагае чытачу правільна ўспрыняць мастацкі тэкст, паведамляе пэўную інфармацыю пра месца і час дзеяння, галоўнага героя, а таксама ўдзельнічае ў раскрыцці тэмы і ідэі твора. Ю. Карпенка лічыць, што асобным тыпам уласных імёнаў з’яўляюцца словы-онімы, якія выконваюць разнастайныя функцыі загалоўкаў. Такого тыпу онімы ў мастацкім тэксце нясуць у сабе пэўную інфармацыю пра тое, аб чым вядзецца гаворка: выконваюць пазнавальную функцыю, даюць нейкую ацэнку, валодаюць таксама эмацыянальна-стылістычнай функцыяй. Загалоўка працуе на тэму, ідэю,